

**“IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-
INNOVATSION TADQIQOTLAR”**

ilmiy-metodik jurnali

Bosh muharrir:

Boltaeva Mohichehra

Tahrir hay'ati:

07.00.00 - Tarix fanlari

- Ergasheva Yulduz — Tarix fanlari doktori, professor
- Zununova Gulchehra — Tarix fanlari doktori, professor
- Kurbonova Zemfira — Tarix fanlari doktori, professor
- Askar Jumashayev — Tarix fanlari doktori, professor
- Nurjanov Sabit Uzakbayevich — Tarix fanlari doktori, katta ilmiy xodim
- Xaydarov G'ayratbek Mirzapulatovich — Tarix fanlari doktori, dotsent
- Seydametova Gulnara Utarbayeva — Tarix fanlari falsafa doktori, dotsent
- Nasirov Bunyod — Tarix fanlari falsafa doktori, dotsent
- Sulaymanov Salamat Arepbayevich — tarix fanlari doktori, dotsent
- Tangirbergenova Kalligul — tarix fanlari nomzodi, dotsent
- Akimniyazova Gulnaz Abdinayimovna, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

09.00.00 - Falsafa fanlari

- Yaxshilikov Juraboy Yaxshilikovich — Falsafa fanlari doktori, professor
- Saitkasimov Akbar Isaxanovich — Falsafa fanlari doktori, professor
- Musaev Odil Raxmatovich — Falsafa fanlari doktori, professor
- Suvanov Ilxom Abduxalilovich — Falsafa fanlari doktori, katta ilmiy xodim
- Alima Berdimuratova — Falsafa fanlari doktori, professor
- Kabulniyazova Gulchehra Tashpulatovna — Falsafa fanlari doktori, professor
- Siddikov Ilyos — Falsafa fanlari doktori, dotsent

10.00.00 - Filologiya fanlari

- Zakirova Soxiba — Filologiya fanlari doktori, dotsent
- Ganiyeva Shodiya Azizovna — Filologiya fanlari doktori, dotsent
- Soatova Nodira — Filologiya fanlari doktori, professor
- Kobilova Zeboxon Bakirovna — Filologiya fanlari doktori, professor
- Teshaboyev Dilmurod Raxmadjonovich -
Filologiya fanlari doktori DSc, dotsent

13.00.00 - Pedagogika fanlari

- Jo'rayev Risbay Xaydarovich — Pedagogika fanlari doktori, akademik
- Turgunoy Egamberdiyeva — Pedagogika fanlari doktori, akademik
- Ibragimov Xolboy Ibragimovich — Pedagogika fanlari doktori, akademik
- Turakulov Olim Xolbutayevich — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Abdullayeva Barno Sayfutdinovna — Pedagogika fanlari doktori, professor

- Ismoilov Temur Islamovich — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Umid Negmatovich Xo'jamqulov — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Isakulova Nilufar — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Jumanəzova Muxayyo Tojiyevna — Pedagogika fanlari doktori, dotsent

19.00.00 - Psixologiya fanlari

- Abdullayeva Dilbar — Psixologiya fanlari doktori, professor
- Atabayeva Nargis Batirovna — Psixologiya fanlari doktori, dotsent,
- Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
- Umarov Baxriddin Mengboyevich — Psixologiya fanlari doktori, professor
- Shamshetova Anjima Karamaddinovna — Psixologiya fanlari doktori, dotsent
- Norbekova Barno — Psixologiya fanlari falsafa doktori, dotsent
- Abdumajidova Dildora — Psixologiya fanlari falsafa doktori, dotsent

23.00.00 - Siyosiy fanlar

- Jo'raqulov Furqat Norjigitovich — Siyosiy fanlar doktori, professor
- Axmedov Husniddin Alikulovich — Siyosiy fanlar doktori, professor
- Musaev Mansur Tursunpulatovich — Siyosiy fanlar doktori, katta ilmiy xodim Ravshanov
- Fazluddin Ravshanovich — Siyosiy fanlar doktori, dotsent

22.00.00 - Sotsiologiya fanlari

- Xolbekov Abdug'ani Jumanazarovich — Sotsiologiya fanlari doktori, professor
- Sodiqova Shoxida Marxaboyevna — Sotsiologiya fanlari doktori, professor
- Gabdrahmanova Gulnara Faatevna — Sh. Marjani nomidagi Tarix instituti, Tatariston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Sotsiologiya fanlari doktori, professor
- Kamalova Xatira Sabirovna — Sotsiologiya fanlari nomzodi, dotsent

"Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar" - bu ilmiy-metodik jurnal bo'lib, O'zbekistonda 2024-yildan beri nashr etilmoqda. Jurnal har chorakda bir marta, yiliga 4 marta chop etiladi. Ushbu jarayonga talabga ko'ra muassislar va tahrir hayati bilan birgalikda kelishgan xolda o'zgartirish kiritish mumkin.

MUNDARIJA

07.00.00 – Tarix fanlari.....	6
SOVET DAVRIDA O‘ZBEKISTONDA XIZMAT KO‘RSATISH TIZIMINING GENEZISI VA SOHADAGI MUAMMOLARNI AHOLI TURMUSHIDA AKS ETISHI (MAISHIY XIZMAT KO‘RSATISH VA UMUMIY OVQATLANISH MUASSASALARI MISOLIDA).....	6
Nasirov Bunyod Uralovich.....	6
09.00.00 - Falsafa.....	13
“NANOTEXNOLOGIYA” TUSHUNCHASINING FALSAFIY TAHLILI	13
Ashirmatov Hayot Xaitovich.....	13
FALSAFIY ANTROPOLOGIYA MUSTAQIL BILIM SOHASI SIFATIDA.	19
G.T. Kabulniyazova.....	19
10.00.00 – Filologiya.....	24
FRANSUZ VA O‘ZBEK TILLARIDA TIBBIYOT TERMINLARINING TARKIBIY XUSUSIYATLARI.....	24
Abrayeva Shahnoza Esonovna	24
OLIY O‘QUV YURTLARIDA RUS TILINI O‘QITISHDA KOMPLEKS YONDASHUV	28
Mirrahimova Gulbahor Shuhratovna,.....	28
FRANSUZ VA O‘ZBEK TILLARIDA XARAKTER IFODALOVCHI OTLI FRAZELOGIK BIRLIKLAR.....	31
Primova Munisa Majlimovna	31
ISTIQLOL DAVRI ROMANLARI GENEZISI	35
Yaqubov Islomjon Ahmedjonovich.....	35
HAMZA - JADID SHE‘RIYATINING ISTE‘DODLI KUYCHISI.....	42
Sevinchoy Yoqubova.....	42
FUZULIYNING TURKIY DEBOCHASIDA ADABIY-ESTETIK QARASHLAR TALQINI	48
Karimova Faridaxon Isakovna.....	48
FUZULIYNING UVAYSIYGA ADABIY TA‘SIRI	54
Nusratullo Jumaxo‘ja.....	54
OYBEK SH‘RIYATIDA VAZNNING FUNKSIYASI.....	59
Sabirdinov Akbar Gofurovich	59
SHE‘RIYATDA FALSAFIY MUSHOHADAKORLIK	69
Soatova Nodira Isomitdinovna	69
13.00.00 - Pedagogika.....	76

“SOVG‘A” ALIFBO KITOBİ	76
Abduvali Abdumutalibovich Yo‘ldashev	76
Adabiyotlar ro‘yxati:	79
РАССМОТРЕНЫ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛЬНОСТИ “ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ” К УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	80
Мухаммадиев Комил Бурхонович	80
OLIY TA’LIM XIZMATLARI SIFATINI BAHOLASH TIZIMI RIVOJLANISHINING NAZARIY YoDASHUVLARI	93
Saloxitdinov Sherzod Farxodovich	93
19.00.00 – Psixologiya	99
МОДЕЛИРОВАНИЕ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ЭКСПЕРИМЕНТЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ	99
Хатамов Сирожиддин Мелихузи угли.....	99
Усманов Салахдин Аликулович.....	99
Аракулов Гайрат Тулкинович	99
23.00.00 – Siyosiy fanlar.....	105
GLOBALLASHUV SHAROITIDA YUZ BERAYOTGAN GEOMAFKURAVIY JARAYONLAR TADQIQINING FALSAFIY-METADOLOGIK ASOSLARI	105
Xoliqulov Muhammad Qaxor o‘g‘li.....	105

10.00.00 – Filologiya

**FUZULIYNING TURKIY DEBOCHASIDA ADABIY-ESTETIK QARASHLAR
TALQINI**

Karimova Faridaxon Isakovna
filologiya fanlari doktori, dotsent,
Namangan davlat universiteti
e-mail: faridaxonk@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada buyuk ozarbayjon shoiri Muhammad Fuzuliyning turkiy devoniga yozgan debochasi tadqiq qilingan. Debochaning mazmun-mundarijasi, undagi shoirning adabiy-estetik qarashlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: devon, debocha, hamd, na't adabiy-estetik qarashlar, an'ana va o'ziga xoslik..

**ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ВЗГЛЯДОВ В
«ТЮРКСКОМ ВВЕДЕНИИ» ФУЗУЛИ**

Аннотация. В статье исследовано предисловие к турецкому дивану великого азербайджанского поэта Мухаммеда Фузули. В частности, изучены содержание и литературно-эстетические взгляды поэта в предисловии.

Ключевые слова. Диван, предисловие, хамд(восхваление Аллаха), наът (восхваление пророка), литературно- эстетические взгляды, традиция и новаторства.

**THE LITERARY AND AESTHETIC INTERPRETATION OF VIEWS IN
FUZULI'S "TURKIC PREFACE"**

Annotation. This article analyzes preface written to the turkish divan of great Azerbaijani poet Mukhammad Fuzuli. Besides, it also highlights the meaning-contents and literary-aesthetic viewpoints.

Key words: divan, preface, hamd, na't, literary-aesthetic viewpoints, tradition and peculiarity.

Ozar xalqining otashin shoiri Muhammad Sulaymon o'g'li Fuzuliy o'zining jozibador g'azal va muxammaslari, murabballari, qit'a va ruboiylari, "Layli va Majnun" dostoni bilan jahon adabiyoti xazinasidan alohida joy oldi U nafaqat ozar xalqining, balki o'zbek xalqining ham sevimli shoiriga aylandi.

Fuzuliy she'riyati inson ruhiyatining nozik qirralarini o'ziga xos uslubda ifoda etishi, sehr-u jozibaga boyligi, ohangdorligi va musiqiyliги bilan alohida diqqatga sazovor. Buni adabiyotshunos olim T.Jalolov to'g'ri ta'kidlagan edi: "Muzika sadolari qalbimizda tug'yon urgan ruhiy holatni so'z bilan ifoda etib bo'lmaganidek, Fuzuliy g'azallari baxsh etadigan ma'naviy halovatni ham so'z bilan ifoda qilib bo'lmaydi. Mening nazarimda, Fuzuliyning aql-idroki, mushohada kuchi, nafosat hissi, shoirlik iste'dodi nihoyatda zo'r bo'lib, undagi bu fazilatlarini to'g'ri talqin qilish uchun yana bir Fuzuliy kerak" [1,5]. Darhaqiqat, maktab va madrasa ilmini chuqur egallagan, ilm-fanning inson hayotidagi o'rni yuksakligini chuqur anglagan shoir juda ko'p zahmat-u mashaqqat va sa'y-harakatlar natijasida o'z davrining yetuk faylasuf allomasi va iste'dodli shoiri sifatida shuhrat qozondi. Adabiyot tarixining boshqa davrlarida bo'lganidek, Fuzuliy yashagan davrlarda ham zullisonaynlik, ya'ni ikki tilda ijod qilish an'anasi mavjud edi. Shoir turkiy va forsiyda go'zal asarlar yaratish bilan birga arab tilida

ham ijod qildi. She'rlaridan har uch tilda devon tuzdi. O'zbek adabiyoti tarixida devon tuzish doirasidagi zullisonaynlik hodisasi Alisher Navoiy, Nodira, Ahmad Tabibiy, Mirzo Siddiq Tog'aymurod o'g'li Fano kabi shoirlar ijodida uchraydi. Muhammad Sharif Shavqiy esa arabiy, forsiy va turkiy tillarda yozilgan she'rlaridan devon tartib bergan. Uch tilda devon tuzish esa kam uchraydigan hodisa bo'lib, faqat Fuzuliy ijodidagina ko'zga tashlanadi. Alisher Navoiyning muhibi bo'lgan Fuzuliy shoirning devonchilik sohasidagi an'alaridan ilhomlanib, turkiy va forsiy devonlariga debocha yozdi. Xususan, shoirning turkiy devon debochasi nazm va nasrning uyg'unligi, fikrni murakkab, zanjirli jumlar bilan ifodalash, go'zal she'riy san'atlar bilan ziynatlash kabi jihatlari bilan Navoiy debochalari uslubiga yaqin turadi. Debochaning mundarijasi Allohga hamd, Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ga na't, shoirning hasbi holi tasviri hamda adabiy-estetik qarashlarining badiiy ifodasidan iborat.

An'anaga muvofiq, debocha Alloh hamdi bilan boshlanadi. "Hamd behad, ul Mutakallimi nutq ofarinaki, safinai ummid, sukkoni bihori-buhuri-nazmi, tamavvuji istig'roqi "vashshuarou yattabihum-ul-g'ovun" mustag'raqi girdobi xirman etmishkan, silsilai istisno "Illal-lazina omanu" buroqib shuaroysi islomi sahihu solim sohili najota chekmish. Va siposi beqiyos ul nozimi osmonu zaminaki, basmalayi nazmin, afsari farqi- firqon edib, mazraayi qulubi ahli irfona niholi mavaddati kalomi mavzun dikmish" [3,17].

Ma'lumki, Qur'oni karimning "Shuaro" surasida shoirlarga munosabat bildirilgan. Avvalo, shuni aytish lozimki, Qur'oni karimda shoirlar haqidagi alohida suraning bo'lishi ularning darajalari yuqoriligidan dalolatdir. Ikkinchidan, aynan Payg'ambarimiz s.a.v. davrida Arabiston yarim orolida qasidanavislik juda kuchli bo'lgan. Bu esa ularga qo'shni bo'lgan Yunoniston va Rim imperiyasi notiqlarining ta'siri edi. Zero, Rimda notiqlik san'atining mavqei baland edi. Aristotel "Poetika" va "Ritorika" asarlarida bu fanlarning yuqori darajada rivojlanganini ko'rsatib beradi. Demak, notiqlik san'atining yuksak namunasi bo'lgan "Ritorika" arablarga qasida tarzida kirib keldi va johiliyat davrida arablar orasida juda kuchli qasidanavislar yetishib chiqdi.

Ba'zi olimlar esa bu suraning nozil bo'lish sabablarini turlicha izohlashadi. Jumladan, "Bu sura Hazrati Muhammad(s.a.v.)ning payg'ambarliklari tan olinmagan, qiyinchilik davrida nozil bo'lgan edi. Sura qiyin pallada nozil bo'lganligi uchun o'sha davr ruhini ham aks ettiradi" [2,6]. Bu davrda arab shoirlarining obro'-e'tibori baland bo'lgan, tez-tez she'r o'qish, va'zxonlik musobaqalari o'tkazilib turgan, she'riyatda madhbozlik kuchaygan edi. Mushriklar Payg'ambar(s.a.v.)ni shoir, Qur'oni karimni she'r, deb tuhmat toshini otadilar. Suraning 224-, 225-, 226-oyatlari shu munosabat bilan nozil bo'lgan. "Vashshuarou yattabihum-ul-g'ofun"(Shoirlarga yo'ldan ozganlar ergashur) "Shuaro" surasining 224-oyati bo'lib, ana shunday madhboz shoirlarga qaratilgan edi. Suraning 227-oyati esa imonli, yaxshi amallarni bajaruvchi, she'r orqali ezgu g'oyalarni targ'ib etuvchi shoirlar haqidadir[4,260-261]. Ko'rinadiki, Qur'on oyatlarida ham shoirlarning ikki guruhi haqida so'z boradi.

Fuzuliy debochasi avvalidayoq Allohga hamd-u sanolar va Rasululloh madhi bilan uning she'r va shoirlar haqidagi qarashlari uyg'unlashib ketganligi kuzatiladi. Shoir fikrlarini dalillash uchun nafaqat Qur'on oyatlariga murojaat qiladi, balki uch tilda – turkiy, forsiy va arabiyda uch qit'a keltiradi va shoirlarga "kamoli she'r" va "tab'i nazm" Alloh inoyati bilan berilganligini ta'kidlaydi. Shundan so'ng "Ammo ba'd..." iborasi bilan shoir o'z sharhi holiga o'tadi. Ma'lumki, Fuzuliy Iroqning Karbalo shahrida Sulaymon ismli bir ziyoli oilasida tug'ilgan. Tabiiyki, yosh bo'lajak shoir shu yerdagi maktablarning birida tahsil olgan. Bu haqda shoir debochada shunday ma'lumot beradi: "...chun zavraqi vujudim, bodboni tabiat birla daryoi g'aflati tufuliyatdan sohili idroku ehsosa yetdi... Va matolei axtari husuli iqbolim bir maktabi muhazzab ediki, fazoyi sharifi sarvqad sanamlar birla jona jinon mujdasin yetirirdi. Qit'a:

Sahni latifu dar vay xo'bon nishasta saf-saf,
Diydori shon muborak hamchun suturi mus'haf.

Hurshudlavh chun mah har yak nihoda dar pesh,
Bargi kitob chun gul har yak girifta dar kaf.

(Mazmuni: Latif bir sahn, unda go'zallar saf-saf o'tiribdilar. Ularning ko'rinishlari Qur'on kabi go'zaldir. Har birisi lavha quyoshini oy kabi o'z qarshisiga qo'ymish, kitob varag'ini gul kabi qo'lida tutmishdir). Ko'rinadiki, shoir o'qigan maktabda qizlar ham tahsil olgan. Aytishlaricha, shoir ustozi Habibiyning qizini sevgan va unga bag'ishlab go'zal oshiqona she'rlar yozgan. Shoir fikrlarini davom etib, o'zi tahsil olgan maktabda o'smirlarning tabiatiga mos ravishda oshiqona g'azallarni o'qishga qiziqish kuchli bo'lganligini ta'kidlaydi: "Ammo hanuz ul navraslarga nazokati tab'dan tobi iqtisobi daqoyiqi ulum va toqati-mashaqqati-ta'limi haqoyiqi hududi rusum o'lmomog'in mahfili behisht osolarinda hamisha ash'ori oshiqonadan g'ayri nasna o'qunmozdi. Va mutolia etdiklari avroqda jigarso'z g'azallardan g'ayri bir xat bo'lunmozdi" [3,18-19].

Shoirning e'tiroficha, she'r yozish ishtiyoqi uning qismatiga azal qalami bilan bitilgan. Tabiatidagi shoirlik iste'dodi, she'riyatga bo'lgan cheksiz muhabbat unda she'r zavqini uyg'otgan, maktabda o'qib yurgan chog'laridayoq dastlabki she'rlarni yoza boshlagan. Shoirning chuqur samimiyat va otashin ehtiros bilan bitilgan g'azallari olijanob sof sevgini, samimiy insoniy kechinmalarni tarannum etadi. Oshiqning ma'shuqaga bo'lgan cheksiz muhabbati, ehtirosli his-tuyg'ulari, vasl va hijron iztiroblari yuksak badiiyat pardalariga o'ralgan holda tasvir etiladi. Shu bois Fuzuliy oz vaqtda shahar-u viloyatlarda shoir sifatida mashhurlik kasb etadi. Bu haqda shoir debochada shunday yozadi: "Zamon-zamon savdoi she'r soir af'olima g'olib dushub va guruh-guruh laylivashlar Majnun kibi istimo'i she'r uchun boshima uyushib, shoirligim muqarrar o'ldi. Va ovoza'i nazmim ila olamlar do'ldi va shuhrati tom bo'ldi" [3,19].

Maktab tahsili davridayoq shoir sifatida mashhur bo'lgan Fuzuliy shoirlik uchun ham ilm-fanni o'rganish zarurligini angelaydi. Umrining katta qismini she'r yozish bilan birgalikda, ilmning turli sohalarini o'rganishga bag'ishlaydi: "Zero'ki, ilmsiz she'r asosi yo'q devor o'lur va asossiz devor g'oyatda bee'tibor o'lur. Poyai she'rini hil'yai ilmdan muarro o'lmog'i mujibi ihonat bilib, ilmsiz she'rdan qolibi beruh kibi tanaffur qilib, bir muddat naqdi hayotim, sarfi iqtisobi fununi ilmi aqli va naqli va hosili umrim, bazli iqtisobi favoidi-hikami va handasi qilmog'in murur ila laoliyi asnofi hunardan shohidi nazmima piroyalar murattab qildim" [3,20].

Fuzuliy ozarbayjon tilida she'rlar yozish bilan birga fors, arab tillarida ham asarlar ijod qilgan. Uning turli tillarda yaratgan asarlari Yaqin Sharq xalqlarining madaniyati bilan tanish bo'lganligini, tarix, tibbiyot, nujum, handasa, mantiq va falsafa kabi dunyoviy ilmlarni chuqur egallaganligini tasdiqlaydi.

Fanlarni o'rganish jarayonida mumtoz she'riyatning o'nlab janrlarida she'rlar bitgan shoirning ijodiy merosi har jihatdan mukammallashib, miqdor jihatidan ham ko'paydi. Har bir shoir ijodining ma'lum bir nuqtasiga yetganda, umri davomida yozgan she'riy merosini to'plab, devon tuzishi tabiiy. Lekin Fuzuliy hali devon tartib berishga kirishmagan edi. Kunlardan bir kuni "bir nigori mushkin xatt" (shoirning sevgan qizi) kelib, arabiy, forsiy, turkiy she'laridan devon tuzish vaqti kelganligini aytib, shoirni ogohlantiradi. Jozibador g'azallari sehridan oshiqnlarni bahramand etish lozimligini uqtirib, devon tartib berishga chorlaydi.

"Fuzuliy g'azal janrini kamolotga yetkazgan buyuk san'atkordir; Navoiydan so'ng bu janrda, eng ko'p, eng go'zal, eng nafis va eng ohangdor g'azallar yaratgan shoir Fuzuliydir. Fuzuliy – turkiy tillarda so'zlashuvchi barcha xalqlarning mushtarak sharafi, ularning mushtarak Hofiz Sheroziysidir" [1,5]. U umri davomida g'azal janriga alohida ahamiyat berdi va uning betakror namunalarini yaratdi. Shoir debochada keltirilgan qit'ada g'azalga shoirning iste'dodi qudrati va mahoratini belgilovchi mezonlardan biri sifatida yuksak baho beradi:

G'azaldur safobaxsh ahli nazar,
G'azaldur guli bo'stoni hunar.

Gʻazali – gʻazal saydi oson dagil,
Gʻazal munkiri ahli irfon dagil
Gʻazal bildurur shoirning qudratin,
Gʻazal ortirur noziming shuhratin.
Koʻngil garchi ashʻora choʻq rasm vor,
Gʻazal rasmin et jumladan ixtiyor
Ki, har mahfiling ziynatidur gʻazal
Xiradmandlar sanʻatidur gʻazal.
Gʻazal deki, mashhuri davron oʻla,
Oʻqumoq-da, yozmoq-da oson oʻla[3,20-21].

Fuzuliy gʻazallariga xos hayotiylikning siri ularning kuchli ehtiros bilan yoʻgʻrilganligidadir. Gʻazalda shu fazilat boʻlmasa, ilm va aql kuchi bilan yaxshi sheʼr dunyoga kelmaydi. Fuzuliy sheʼriyatida shoirlik isteʼdodi, turli fanlarni chuqur oʻrgangan olim va faylasufning teran mushohada kuchi uygʻunlashib ketgan.

Yuqoridagi goʻzalning devon tuzish haqidagi iltimosini oʻylab koʻrgan shoir sheʼrlarini toʻplab, ularni qayta tahrir qilib, devon tuzishga kirishadi va nihoyasiga yetkazadi: “Nochor mohmili eʼtiborinda bu ibora lozimdur deyib, zamoni tufuliyatimda sodir oʻlub, mutafarriq oʻlan gʻazallardan bir muxtasar devon jamʼ etmak salohin koʻrdim. Va ul vaqtda mandan iltimosla olonlardan iltimosla olib, surati jami ixtisor uzra itmoma etirdim” [3,21].

Maʼlumki, Fuzuliy Bagʻdod adabiy muhitining vakili sifatida ijod qilgan. XV-XVI asrlarda Bagʻdod va uning atrofidagi Karbalo va Najaf shaharlarida ozarbayjonliklar yashagan hamda mazkur hududdagi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayot rivojida maʼlum rol oʻynagan. Shoirning asarlarida Bagʻdod, Hilla, Najaf kabi shaharlarida yashaganligi va keyinchalik tugʻilgan yurti Karbaloga qaytib kelganligi haqida maʼlumotlar uchraydi. Tavallud maskani “Iroqi arab” boʻlgan shoir turkiy – ozar tilida tartib bergan devonidagi sheʼrlarni “arbob fasohat va asʻhobi balogʻat mushohida va mutoala” qilgan chogʻlarida uning ayrim qusurlariga eʼtibor qilmasliklariga umid bildiradi, bu boradagi fikrlarini faylasufona tarzda ifoda etadi: “Umiddurki, arbobi fasohat va asʻhobi balogʻat mushohida va mutoala qildiqa, manshaʼ va mavlidin iroqi arab oʻlub, tamomi umrda gʻayr mamlakatlara sayohat qilmodigʻimdan voqif oʻldiqa, bu illati mujibi suquti eʼtibor bilmayalar. Va mahalli maqomima koʻra rutbai isteʼdodima haqorat ila nazar qilmayalar. Zero, eʼtibori vatan, isteʼdodi zota tasir etmaz. Va tuproqda yotmoq ila tillodan jilo ketmaz” [3,21].

Shoir devonini maʼni javharlarini oʻzida jamlagan “Muhabbatnoma” deb ataydi va uni “jami ahli fasoddan, xususan, uch toifa badnihoddan” saqlashni soʻrab, Allohga iltijo qiladi. Shu asnoda shoir noqobil kotiblar, shoirlikni daʼvo qiluvchi savodsiz “shoirilar” va hasadgoʻy shoirilar xususidagi qarashlarini bayon qiladi. Shoir, avvalo, noqobil kotiblar haqidagi mulohazalarini nasr va nazm uygʻunligida goʻzal tasvirilaydi: “Biri ul kotibi noqobil va mumliyi johilki, xomayi muxolif tahriri teshayi bunyodi maorifdur va kilki kudurat taʼsiri, meʼmori binoi zaxorifdur. Goh bir nuqta ila muhabbati mehnat goʻstarar va goh bir harf ila neʼmati naqamat oʻqudar. Qitʼa:

Qalam oʻlsun ali ul kotibi bad tahriring –
Ki, fasodi raqami soʻzimizni shoʻr aylar.
Goh bir harf suqutla qilur nodiri nor,
Goh bir nuqta qusur ila koʻzi koʻr aylar” [3,22].

Shoirning fikricha, noqobil kotib qalami bilan meʼmor qurgan binoni – devondagi sheʼrlarni vayron qiladi. *Muhabbat* soʻzidagi nuqtani notoʻgʻri qoʻyganligi uchun *mehnatga*, *neʼmat* soʻzi esa *naqamatga* aylanadi yoki *soʻz shoʻrga*, *nodir norga*, *koʻz koʻrga* aylanib, maʼnoga putur yetadi.

Fuzuliy ikkinchi toifa haqida esa shunday yozadi: “Va biri ul noqisi bad savodki, tab’i nomavzunila majlisu mahofilda istidoi iste’dod qilib she’r o’quduqcha, nazmdan nasri sechilmaya va adoyi susti ila shohidi ma’ni jamolindan niqob ochilmaya.

Kam min lisonin saqimin min tasarrufihi

Sorat laoli – iqulin – nazmi mansura.

A’ral qazoyo anil antoji mantuquxu,

Tasrifihu qallabal – mazmuma maksura.

(Ma’nosi: O’rinlanmagan she’r aytganning tili lol bo’lsinki, undan she’r injulari sochilmagandir. Uning mantiqiy hukmlari to’g’ri natija bermabdi, uning tasrifi zammali so’zlarini kasrali (zer) qilmish)

Burida bad zaboniki, dar fazoi suxan

Az o’ maboniyi afkor munhadim kardad.

Zi inqilobi tasorifi lahjai badi – o’

Vujudi husni iborat mun’adim kardat.

(Ma’nosi: U til kesilsinki, so’z fazosida undan fikr saroylari o’chiriladi, uning yaramas ifodasi – shevasining o’zgarishidan iboralar go’zalligidan vujudi mahv bo’ladi).

Benasib o’lsin naimi – xulddan ul zishtkim,

Nomuloyim lahjasi mavzuni nomavzun edar.

Teshai lafzi binoi nazmi vayron aylayub,

Sust guftori fasohat ahlini mag’bun edar” [3,23].

Ma’lumki, shoirlik uchun iste’dodning o’zigina yetarli emas, balki shoir ilmi aruz, ilmi bade’, ilmi qofiya borasida ham mukammal bilimga ega bo’lmog’i, o’z ustida tinimsiz mehnat qilmog’i lozim. Aks holda, shevaga xos so’zlarni noo’rin qo’llab, mavzun she’rning vaznini buzadi, “teshai lafzi” bilan nazm binosini vayron qiladi. Fuzuliyning arab, fors-tojik, xususan, ozar tili va uning lahjalarini yaxshi bilganligi, lahjalarga xos so’zlarni ham she’rlarida mahorat bilan qo’llay olganligini nazarda tutsak, shoirning fikrlari yanada oydinlashadi.

Shu o’rinda ta’kidlash kerakki, shoir, garchi ozar millatiga mansub bo’lsa-da, Iroqning Karbolosida tug’ilganligi uchun arab tili ham o’z ona tilisidek bo’lgan, ko’p hududlarda fors-tojik tili adabiy til sifatida shuhrat qozonganligi bois forsiy tilni mukammal bilgan, Ozarbayjon adabiy muhitining vakili sifatida ozar tilida ajoyib she’rlar yozgan. Shoir ikki til emas, balki uch til sohibi sifatida g’oyaviy-badiiy jihatdan yetuk asarlar ijod qildi. Bu jihat debochada ham yorqin namoyon bo’lgan, ya’ni shoir o’z fikrlarini dalillash maqsadida o’rni-o’rni bilan bir yo’la uch tildagi she’riy parchalarni keltiradi.

Shoir nazarda tutgan uchinchi guruh hasadgo’y shoirlardir. Ular haqidagi fikrlarni shoir shunday bayon qiladi: “Biri ul hosidi jafopesha va muonidi xato andishaki, tab’i nomavzunila davoyi she’r eda, ammo haqoiqi ash’ora sohib shuur o’lmaya va idroki rakikla lofi nazm ura, ammo haqoiqi guftora rohi tasarruf bo’lmaya. Lojaram, hasad diydai insofing ko’r edib, idrokina e’timod edan johillar huzurinda behuda-behuda taarruzlar eda va harza-harza dahllar aylaya, toki she’rdan zavqi istimo’ keda.

Oh az on bodiyapaymoi biyoboni hasad

Ki, nadorad dili zulmoniyash az irfon nur.

Chun anokib be do bayti ki, baham mebofad –

Xishra diyda beh az boniyi bayt-ul - ma’mur.

Ayb boshad hamajo matrahi maddi nazarash,

Gardad az gardi hasad diydai insofash ko’r” [3,23-24].

(Ma’nosi: Ma’nosiz hasad cho’llariga boruvchilardan dod, uning qorong’i yuragida irfon nuri yo’qdir. O’rgimchak kabi bir-ikki bayt to’qigach, o’zini baytul-Ma’murni bino qilgan kishidan ham usta hisoblaydi. Uning dunyoga qarashi tamomila xatodir. Baxillik gardidan uning insof ko’zi ko’r bo’ladi)

Yuqorida ta'kidlanganidek, iste'dodli shoir ilmi aruz, ilmi bade', ilmi qofiya borasida ham mukammal bilimga ega bo'lgandagina, mazmun va shakl uyg'unligidagi haqiqiy she'r dunyoga keladi. Lekin bu toifa vakillari ilmu irfondan bexabar bo'lib, o'zlarining nomavzun she'rlari bilan fasohat ahliga zavq-shavq ulasholmaydi. Shu bois ularning yuragida go'zal asarlar bituvchi she'r sohiblariga nisbatan hasad o'ti alangalanadi. Shoir ilmu irfon bilan vobasta she'riyat gulshanini xazon qilish payida bo'lgan, amali ma'rifat ahliga ozor berishni maqsad qilgan hosidlardan panoh tilash mazmunidagi she'r bilan debochani yakunlaydi.

Umuman, Muhammad Fuzuliyning turkiy devoniga yozgan debochasi yosh shoirning maktab tahsili davridagi ijodiy jarayonlarning boshlanishi, oz vaqtda otashin g'azallari bilan shuhrat qozonishi, ilm tahsiliga bo'lgan munosabati, boshqalarning iltimosi bilan devon tuzishga kirishuvi, g'azal janri borasidagi, noqobil kotiblar, iste'dodsiz va hasadgo'y shoirilar xususidagi adabiy-estetik qarashlarini ifoda etishi bilan e'tiborlidir. Shuningdek, shoirning debochaning hamdu na't qismidagi fikr-mulohazalari Kalom ilmining ham bilimdoni ekanligini namoyish qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Badoe' ul-bidoya. MAT, 20-jildlik, 1-jild. –Toshkent: Fan, 1987.
2. Alisher Navoiy. G'aroyib us-sig'ar. MAT, 20-jildlik, 3-jild. –Toshkent: Fan, 1988.
3. Alisher Navoiy asarlari lug'ati. / Porso Shamsiev tahriri ostida. – Toshkent: Fan, 1971.
4. Alisher Navoiy: qomusiy lug'at. 1-2-jildlar. / Mas'ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent: Sharq, 2016.
5. Karimova F. O'zbek adabiyotida debocha. Monografiya – Toshkent: Mumtoz so'z, 2008.
6. Jalolov T. Fuzuliy .So'zboshi. Devon. – Toshkent: Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1961.
7. Jalilov B. Mumtoz adabiyotda diniy-ma'rifiy mavzular. – Toshkent: Movarounnahr, 2010.
8. Muhammad Fuzuliy. Asarlar. Ikki jildlik. Birinchi jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1968.
9. Qur'oni karim. O'zbekcha izohli tarjima. Tarjima va izohlar muallifi Alouddin Mansur. – Toshkent: Sharq, 1992.